

Bálint Angelika

Hajléktalanok menhelyei

Hatósági és egyesületi szerepkörök a 19. század végén és a 20. század első évtizedeiben

A 19. század végén az egyre komolyabb kihívást jelentő fővárosi lakáskriszis kezelésében fontos szerep jutott a menhelyeknek. Budapest első átmeneti éjszakai szállást biztosító intézményeit a Hajléktalanok Menhelye Egylet alapította. Az egyesület és a városvezetés között az 1880-as évektől jött létre többretű együttműködés, mely nem pusztán anyagi formában, de személyes kapcsolatokon keresztül is megnyilvánult. A századfordulóra kialakult struktúra az I. világháborút követően jelentősen átalakult: a meglévő intézményrendszernek a leszerelt katonák és a menekültek problémáját is kezelnie kellett, a hajléktalanellátás pedig mind a szereplők, mind a struktúra tekintetében jelentős változásokon ment át. Az I. világháború Európa-szerte hatással volt a szociális intézményrendszerek átalakulására. A háborút követően az államnak számos társadalmi problémát kellett kezelnie, ráadásul ezúttal a krízishelyzet a korábbinál jóval szélesebb réteget érintett, már nem lehetett munkáskérdésként tekinteni a segélyezésre és az ellátásra. Az állami feladatkörök kiszélesedése ellenére a magánjótékonyság továbbra is fontos szerepet játszott a problémák leküzdésében, a segítségnyújtás nem került állami fennhatóság alá.¹ Jelen tanulmány a budapesti hajléktalanellátás intézményrendszerének változásain keresztül vizsgálja, hogy a jelzett időszakban miképp változott az állami és a civil szféra viszonya. Arra keres választ, miként alakultak a hajléktalanellátást érintő feladatmegosztás hangsúlyai ezekben az évtizedekben.

NÉZŐPONTOK A SEGÉLYEZÉS INTÉZMÉNYEINEK VIZSGÁLATÁHOZ

A szegényellátást tárgyaló történeti munkákban rendszerint összekapcsolódik a hatósági szociálpolitika és a filantrópia gyakorlatának kutatása, hiszen a jóléti államok kialakulását megelőzően a jótékonyság gyakorlatából kiindulva értelmezhető az adott korszak szegényügye. A magánjótékonyság intézménytörténetre koncentráló bemutatása ebből adódóan a szociálpolitika hatékonyságának értékelésével párosult. A szegényügy alakulását ez a megközelítésmód modernizációs keretek között értelmezte: a történészek egy egyirányú változás ívét rajzolták meg, melynek kiindulópontja a magánjótékonyság (beleértve a család által nyújtott biztonsági hálót, az egyházakhoz kötődő kezdeményezéseket és az egyesüle-

¹ Pironti 2017.

teket is), végpontja pedig a 20. század második felében kialakuló gondoskodó állam volt.²

A társadalomtörténeti kutatások bővülő módszertani eszköztárának következtében az 1960-as, 1970-es években a filantrópia történeti kutatásának terén is új vizsgálati szempontok merültek fel. A fentiekben vázolt modernizációs megközelítést a jóléti államok 1980-as évektől jelentkező válságtünetei szintén megkérdőjelezték: létrejöttét már nem a társadalmi átalakulás elkerülhetetlen végcéljának, hanem a változás egyik lehetséges irányának tekintették.³

A történeti demográfiai kutatások eredményei szintén kérdésessé tették a kétpólusú modellt, amely szerint a családi gondoskodás szerepét egy hosszú folyamat eredményeképp az állami intézmények veszik át. Peter Laslett család- és háztartástörténeti vizsgálatai alapján vált kritikussá azzal a leegyszerűsítő szemléletmóddal szemben, amely a nagycsaládot tekintette a preindusztriális társadalmak jellemző együttélési formájának.⁴ A háztartások eltérő tipológiáját figyelembe véve megdőlni látszott az a tézis, miszerint a kiterjedt rokonság látta el a szegénygondozás főbb feladatait, és csak ennek felbomlása után vált szükségessé a civil jótékonykodók, illetve az állam beavatkozása.⁵

Foucault *Felügyelet és büntetés* című munkája – akárcsak a szociálpolitika esetében – a filantrópia tárgykörében is a hatalmi viszonyokat tette az elemzés tárgyává.⁶ Megközelítésében nem különül el az állami és a civil szféra értékelése, a különböző intézmények céljának fenntartótól függetlenül a büntetésen és felügyeleten alapuló normalizálást tekinti.

Az antropológiai fordulat hatására a kutatók a jótékonykodók motivációival kezdtek foglalkozni.⁷ A kezdeti értelmezésekben az adakozást az elit és a középosztály pozícióinak megerősítésére alkalmas eszközként kezelték, az 1990-es évektől viszont a *history from below* nézőpontjának térnyerésével a kutatások már nem korlátozódtak a jobb módúak adományozási szokásaira.⁸ E tekintetben Marco van Leeuwen *Logic of Charity* (A jótékonyosság logikája) című munkája bizonyult meghatározónak: van Leeuwen a jótékonytságot két szereplő (*actor*) közötti interakcióként határozta meg. Értelmezésében a szegények nem csupán a filantrópia passzív alanyai, hanem saját sorsukat tudatosan alakító, cselekvő felek.⁹ A van Leeuwen által felállított modell a budapesti hajléktalanellátás szereplőinek vizsgálatára is jól alkalmazható értelmezési keret. Jelen esetben azonban az említett interakció nem két, hanem három szereplő között ragadható meg. Mivel a hajléktalan személyek ellátásában az állami és a civil szféra is részt vett, a segítyt kínáló oldal nem kezelhető egységes csoportként. A szegényügyet

² Colins 1996: 38.

³ Colins 1996: 39.

⁴ Laslett 1972.

⁵ Colins 1996: 40.

⁶ Foucault 1990.

⁷ Gorsky 1999: 4.

⁸ Colins 1996: 43.

⁹ van Leeuwen 1994.

az 1871. évi községi törvény és az 1872. évi fővárosi törvény önkormányzati hatáskörbe sorolta,¹⁰ így a lakhatási krízis kezelése is a főváros feladatköre lett. A segélyezést kínáló oldalon így két, egymástól alapvetően különböző aktor volt jelen, a főváros és az egyesületek. Az elemzés ennél fogva nem szűkülhet a segélyezők és a segélyre szorulóknak interakcióinak vizsgálatára, hanem indokolt a város és az egyesületek közötti viszonyrendszerek elemzése is.

A kutatás során támpontot jelent az intézményi háttér tanulmányozása. A menhelyek létrehozása, működtetése és szabályozása mind utal a hatóságok és az egyesületek közötti kapcsolatokra. A felsorolt kérdéskörökhöz továbbá szorosan kapcsolódik a finanszírozás kérdése is. A menhelyek létesítésének és fenntartásának anyagi vetületére vonatkozó elemzés ugyanis megragadhatóvá teszi, hogy kik és milyen arányban, illetve milyen rendszerben vettek részt az ellátásban.

A modellben szereplő harmadik fél, azaz a lakáskrízis által érintett személyek véleményét nehéz megragadni, a menhelyek forgalmának nyomon követése azonban tükrözi, mennyiben éltek az ideiglenes szálláshelyek nyújtotta lehetőséggel. A menhelyek szabályozása és elhelyezkedése pedig jelzi, mennyire voltak ezek elérhetőek a nélkülözők számára, ami szintén jelzés értékű a hatósági és a civil ellátórendszerek összehasonlításakor. A bemutatott szempontok alkalmazása segíthet értelmezni a hatósági és az egyesületi szerepkörök átfedéseit és különbségeit, valamint a súlypontok változásait.

MENHELYEK MŰKÖDÉSE A 19. SZÁZAD VÉGÉN

A magyarországi szegényügyet vizsgáló kutatások szerint az állami szerepvállalás a 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben csekély volt, a korszakban a filantrópiái tevékenység nevezhető szegénypolitikának.¹¹ Az állam a 20. század első felében az ellátásban nem vett részt, szervező és felügyelő szerepet töltött be.¹² A törvényi szabályozást a községi törvények városi hatáskörbe sorolták. A főváros ennek értelmében foglalkozott ugyan segélyezéssel, de a jótékonsági egyesületek részvétele számos területen nélkülözhetetlen volt. Különösen igaz ez a hajléktalanügy kezelésére: habár a hatóság foglalkozott a lakáskrízis bizonyos vetületeivel, a válsághelyzetbe jutott személyek megsegítését azonban a társadalomra bízta: a szállásadáson túl az étel- és egyéb természetbeni juttatásoknak is fontos szerep jutott a rászorulóknak megsegítésénél.

¹⁰ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről; 1872. évi XXXVI. törvénycikk Buda-Pest fővárosi törvényhatóság alakításáról és rendezéséről.
<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87100018.TV&targetdate=&printTitle=1871.+%C3%A9vi+XVIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> – utolsó letöltés: 2018. október 5.
<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87200036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> – utolsó letöltés: 2018. október 5.

¹¹ Gyáni 1994: 19–21.

¹² Tomka 2003: 108.

A vizsgált korszakban a nélkülözők megsegítésével több egyesület is foglalkozott. Mind a hatóságok, mind a magánjótékonykodók osztottak segélyeket, tartottak fenn jótékonyági intézményeket. Kőrösy József statisztikus a főváros szegényügyét taglaló munkájában a segélyezés két formáját különböztette meg: nyílt és zárt szegényügyet. A nyílt segélyezés körébe a pénzbeli segélyek mellett a természetben nyújtott segélyek is beletartoztak; az étel, ruha és tűzifa kiosztása mellett orvosi ellátást, ingyenes temetést és a szükségalakásokban történő elhelyezést jelentett. A zárt szegényügy körébe a bentlakásos intézmények, szegény- és árvaházak tartoztak.

A menhelyek Kőrösy rendszerében egyfajta átmeneti intézményt képeztek. Bár a zárt szegényügyet taglaló fejezetben olvasható leírásuk, a menhelyek lényegileg különböztek a szegényházaktól és az árvaházaktól: a jelentkezők csak az éjszakákat tölthették itt. Hasonlóan nyíltan működött a Bárczy-program keretében 1912-ben átadott Népszálló is.¹³ Az V. kerületi jótékonyági egyesület által 1911-ben alapított Népház pedig többféle funkciót is betöltött, a foglalkoztató műhely mellett szállót is működtetett. Ez az intézmény sajátosan ötvözte a nyílt és a zárt jelleget: a foglalkoztató műhelyben dolgozó munkások számára bentlakásos intézményként működött, akik csak engedéllyel hagyhatták el a házat. Amennyiben a műhelyben dolgozó személyek nem foglalták el az összes ágyat a szállón, a szabadon maradt fekhelyeket a többi, hajléktalanok számára épített menhelyhez hasonlóan adták ki egy-egy éjszakára. A menhelyek a fenntartó szempontjából szintén átmeneti kategóriába tartoztak: a Hajléktalanok Menhelye Egylet összesen négy szállót üzemeltetett, ebből három épületet a főváros anyagi támogatásával épített fel. Sajátos volt az Alföldi utcai Menhely a Szenvedő Emberiségnek elnevezésű intézmény helyzete is. Ezt az Első Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesület alapította: az intézmény ötvenéves fennállásának emlékére létesített alapítványból építették fel, és fedezték a működését is egy, a főváros által felajánlott telken. Az intézetet a Takarékpénztár és a Fővárosi Tanács által kijelölt bizottság működtette.¹⁴ A fenti felsorolásból is kitűnik, hogy a főváros vezetése a menhelyek vezetését, irányítását jellemzően a civil szféra feladatkörébe utalta,¹⁵ amiben a Hajléktalanok Menhelye Egyletnek döntő szerepe volt. Az egyesület a menhelyeket a fővárossal szoros együttműködésben létesítette, így tevékenységének elemzése hozzájárul a korabeli hatósági és egyesületi szerepvállalás megértéséhez.

A Hajléktalanok Menhelye Egylet

Budapest első menhelyeit a Hajléktalanok Menhelye Egylet hozta létre, az egyesület alakulása pedig egy szabadkőműves-páholyhoz köthető. 1876 januárjában

¹³ A témáról bővebben: Umbrai 2008.

¹⁴ Kőrösy 1905: 39.

¹⁵ BFL IV.1407.b. IX.

a Régi Hívek Páholy tagjai közt Feszty Adolf építész vetette fel az ötletet, mely szerint külföldi mintára a magyar fővárosban is szükség lenne menhelyek létrehozására.¹⁶ A gondolatot a páholy felkarolta, Feszty Adolf mellett Koechlin Ödön és Gundel János csatlakozott a kezdeményezőkhöz. A Régi Hívek Páholy támogatásával 1879-ben alapították meg az első szállót az Alföldi utcában. A kezdeményezés 1881-ben intézményi formát öltött, a tevékenységet egyesület formájában folytatták tovább. Az egyesületi keret jelentős előnyökkel járt: lehetővé tette a támogatói kör kiszélesítését és az adománygyűjtést.

A Hajléktalanok Menhelye Egylet célkitűzéseiről két dokumentum tájékoztat. A fővároshoz írt levelükben foglaltak szerint céljuk „tisztán humanitarius szempontok által vezérelve hajlék nélkül maradt szegények számára menhelyek felállítása”.¹⁷

Az egyesület alapszabályaiban szintén leszögezték tevékenységük lényegét:

„1. § A menhelyek felállítása és fenntartása, hajléktalanok időleges elhelyezése, esetleg étkeztetése céljából Budapesten, továbbá

2. § Ily hajléktalanok részére lehetőleg keresetforrások nyitása.”¹⁸

Az egyesület és a páholy kötődése miatt releváns kérdés lehet a szabadkőműves ideológia és a jótékonyági tevékenység kapcsolatának vizsgálata. A magyarországi szabadkőműves-páholyok történetének kutatója, Berényi Zsuzsanna Ágnes az 1880-as évektől az I. világháborúig terjedő időszakot fénykorként írta le.¹⁹ Ebben az időszakban a páholyok számszerű gyarapodása mellett a tevékenységi kör kiszélesedése is jellemző volt. A szabadkőművesség és a jótékonyág gyakorlása szervesen összetartozott. Az alapszabályokba foglalt elv gyakorlati megvalósulása a páholy által életre hívott emberbaráti intézmények működésében nyilvánult meg.²⁰ A Régi Hívek Páholy a főváros két alapvető társadalmi problémáját igyekezett enyhíteni: a lakhatás mellett az élelmiszerellátás ügyét karolták fel – az Ingyenkenyér Egylet létrehozása szintén a páholyhoz kötődött.²¹ Ezen a vonalon továbbhaladva felvetődik a kérdés, vajon az alapító tagok milyen mértékben kerültek ki a Régi Hívek Páholy tagjai közül. Az egyesület éves jelentései tartalmazzák az eredeti alapítók névsorát, a páholy taglistái közül azonban az 1881. évre vonatkozó kiadvány nem maradt fenn. Kiindulópontot jelenthet

¹⁶ Jelentés 1905.

¹⁷ BFL IV.1407.b. IX.

¹⁸ Alapszabály 1881.

¹⁹ Berényi 2005: 7–8.

²⁰ A Régi Hívek Páholy a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy alkotmánya szerint működött. Az alapszabály kimondta a szabadkőművesség filantropikus jellegét (emellett filozofikus és progresszív intézményként jellemezte), melynek célja a „közkerölcsiség, művelődés és felebaráti szeretet terjesztése és a jótékonyág gyakorlása”. Általános intézkedéseiben tevékenységi körként határozta meg a tagok „közhasznú és jótékony tevékenységére” buzdítását (Alkotmány 1900).

²¹ MNL OL P 1091 24. d.

az 1879. évi névjegyzék,²² ebben azonban értelemszerűen a később csatlakozott tagok nem jelennek meg. A lista kiegészíthető az 1901. évi névsorral, amely a tagok belépési évét is közli,²³ így kiküszöbölhető a hibalehetőség, hogy az 1884 után belépett tagokat is figyelembe vegyük. A két kiadvány együttes használatával sem azonosíthatók azok a tagok, akik 1876 után csatlakoztak a páholyhoz, és 1901-ben már nem éltek, ám a két névsor kombinált használatával megközelítő képet alkothatunk a Hajléktalanok Menhelye Egylet és a Régi Hívek szabadkőműves-páholy tagjai közti átfedésről. A menhely 51 eredeti alapítója közül mindössze hat személy esetében nincs adatunk arról, hogy kapcsolatban álltak-e a páhollyal.

Az egyesület vezetőségét vizsgálva szintén szoros kötődés mutatható ki. A Régi Hívek Páholy névjegyzékei és a Hajléktalanok Menhelye Egyesület éves jelentései az 1901 és 1917 közötti időszakról pontos információkat közölnek. Az igazgatóság egy elnöki és két alelnöki pozícióból állt, ezenkívül rendszerint 12–14 további igazgatósági tag tartozott a vezetői testületbe. A vizsgált években az igazgatóság tagjai között végig többségben voltak azok, akik egyúttal a Régi Hívek Páholy tagjai is voltak, arányuk 70–80% között mozgott. Ezek a számok megerősítik azt, hogy a szabadkőművesség és az egyesület között szoros kapcsolat állt fenn, amely az egylet működése alatt végig kitartott.

Változik azonban a kép, amint a vizsgálat az egylet elnöki, alelnöki pozícióira szűkül: a legfelsőbb tisztségeket szinte végig „kívülálló” töltötte be, Rózsavölgyi Manó volt az első és egyetlen szabadkőműves kötődésű elnöke az egyesületnek. Feltehetőleg az elnök választásakor az elsődleges szempont a megfelelő reprezentativitás és a kezdeményezés hitelének erősítése volt. Az elnöki pozíciót 1884-től 1906-ban bekövetkezett haláláig Podmaniczky Frigyes töltötte be. Podmaniczky nem kapcsolható közvetlenül a Régi Hívek Páholyhoz, bár volt szabadkőműves kötődése.²⁴ Felkérését az egyesület vezetői posztjára valószínűleg korábbi városfejlesztési szerepvállalása indokolta: személye a kezdeményezés fontosságát és az egyesület megbízhatóságát garantálta.

Az egyesület azonban nem pusztán Podmaniczky reprezentatív szempontból fontos elnöki felkérésén keresztül kötődött a városvezetéshez, hanem Neményi Ambrus személyén keresztül is. Neményi ugyanis mind a civil, mind a fővárosi szférában hangsúlyos szerepet töltött be a lakáskriszis kezelésében: az Egyletben alapító tagként vett részt, 1884–1890 között igazgatósági tag is volt, emellett az ő nevéhez fűződik a Fővárosi Tanács Lakásügyi Bizottságának megalapítása is. Kezdeményezése nyomán 1883 júniusában vegyes bizottság alakult, hogy felmérje a lakáshiány okait, és javaslatokat tegyen azok gyors és hatékony megoldására.²⁵

²² MNL OL P 1091 24. d.

²³ Névjegyzék 1901.

²⁴ A Hungária Páholy tagja volt (Berényi 2005: 239).

²⁵ BFL IV.1407.b. IX.

Neményi a bizottság keretei között kidolgozott javaslatában a menhelyeknek a kilakoltatott családok ideiglenes elhelyezésében szánt fontos szerepet. A fenn-tartás szempontjából a városi és egyesületi együttműködést tartotta célszerűnek: az ellátást a főváros támogatása és ellenőrzése mellett magánemberek vezetésére bízta volna.²⁶ A menhelyekre átmeneti intézményként tekintett, melyek arra az időtar-tamra szükségesek, amíg az egészségtelen lakásból kitelepített személyek számára nem tudnak jobb körülményeket biztosítani. Neményi javaslata nyomán 1885-ben született rendelet, melyben többek között szabályozták az ágybérlok számát, és szankciókat léptettek életbe a „túltömött” lakások ellen. Ennek értelmében a szabályozásnak nem megfelelő lakásokból a hatóságok kilakoltathatták az embe-reket. Az azonban nyilvánvaló volt a bizottság tagjai számára, hogy amennyiben a kilakoltatott családok helyzetét nem tudják rendezni, az intézkedés csak tovább ront a közbiztonsági helyzeten, ahelyett, hogy javítaná azt. Általános elvként ezért elfogadták, hogy gondoskodni fognak a hatóságok által közegészségügyi okok miatt kilakoltatott családokról. Az elhelyezést alapvetően a menhelyekre bízták, a főváros az anyagi segítségnyújtásban vállalt szerepet.

A lakásügyi bizottság javaslata nyomán 1885-ben elfogadott szabályrendelet értelmében a főváros rendszeres anyagi támogatást ígért a Hajléktalanok Menhe-lye Egylet számára, emellett rendkívüli támogatás lehetőségét is kilátásba helyez-te.²⁷ A menhelyek létesítése szempontjából a főváros anyagi támogatása nélkü-lözhetetlen volt, a működést azonban számos különböző forrásból fedezték, ezek diverzitása jól jellemzi a különféle szereplők együttműködését a korszakban.

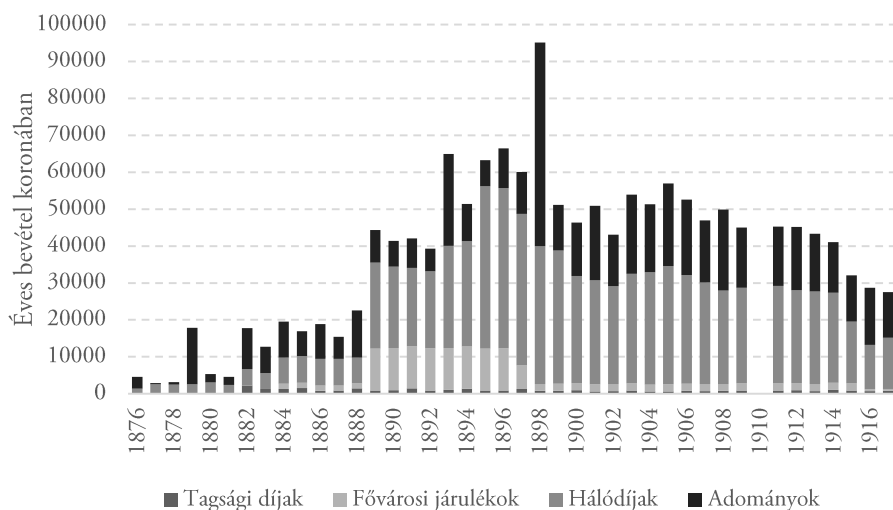
A Hajléktalanok Menhelye Egylet szállóinak finanszírozása

A társadalmi problémák kezelésében – így a lakhatási válságéban is – korszaktól függetlenül kardinális kérdés a pénzügyi források előteremtése. Az egyesületek, jótékonyági szervezetek a főváros és a magánszemélyek adományaira egyaránt számítottak. Sajnos a többi intézményt illetően részletes adatok nem állnak ren-delkezésre, de a Hajléktalanok Menhelye Egylet éves kimutatása alapján vizsgá-lható a pénzügyi terhek megosztásának aránya. Az egyesület részletes doku-mentációinak köszönhetően 1884 és 1917 között nyomon követhetők az ellátás költségei és a finanszírozás forrásai is. (Kivételt képez az 1910. év, erről nem maradt fenn beszámoló.) Az évente készített jelentések címezte a főváros, az egyesület az adatok kimutatásával az anyagi támogatások megfelelő felhasználá-sáról számolt el. A pénzügyi kimutatásban elkülönítve tüntették fel a fővárostól kapott támogatást, a hálódíjak, azaz a szállást igénybe vevő személyek által fize-tett járulék összegét, a tagdíjak befizetéséből származó összeget, a magánszemé-lyek adományait, illetve az alapítványok kamataiból származó bevételeket.

²⁶ BFL IV.1407.b. IX.

²⁷ BFL IV.1407.b. IX.

1. ábra

A Hajléktalanok Menhelye Egylet bevételeinek megoszlása, 1876–1917

A diagramon a támogatás összegének változása került feltüntetésre, a jelzett kategóriák mentén elkülönítve. Az összemérhetőség érdekében az 1900 előtti adatok koronára átszámítva szerepelnek. Az egyszeri felajánlásokat ez a kimutatás az alapítványokból származó kamattal együtt kezeli, mivel mindkét esetben magánadományokból származó jövedelemről van szó. A természetbeni felajánlások hiányoznak a diagramról, ezeket a jelentésekben számszerűleg nem tüntették fel.

A jövedelmek között a tagsági díjából származó bevétel a legalacsonyabb. Az egyesületi tagságért fizetett összeg inkább szimbolikus volt, aránya olyan csekély a többi forráshoz képest, hogy a befizető tagok számának esetleges változása sem befolyásolta az egyesület pénzügyeit. A főváros anyagi támogatása összefüggött Neményi Ambrus tevékenységével, aki a lakásügyi bizottság vezetőjeként érvelt a menhelyek támogatása mellett.²⁸ A fővárosnak a menhelyek építésében volt jelentős szerepe. Telkek átengedésével helyet biztosított az épülő szállóknak, másrészt havi segély formájában fedezte a kivitelezéshez felvett hitel törlesztőrészeit.²⁹ A városi támogatás nagysága a törlesztések függvényében változott. A támogatás összege az 1889 és 1897 közötti években volt a legmagasabb, ez a periódus átfedést mutat a menhelyek építésének időszakával. Az első menhely 1883-ban még nem ebben a formációban épült, 1888-ig a diagramon az általános éves támogatás konstans összege látszik. Ebben az évben adták át az Alföldi

²⁸ Neményi 1883.

²⁹ Dömsödi 2001: 101.

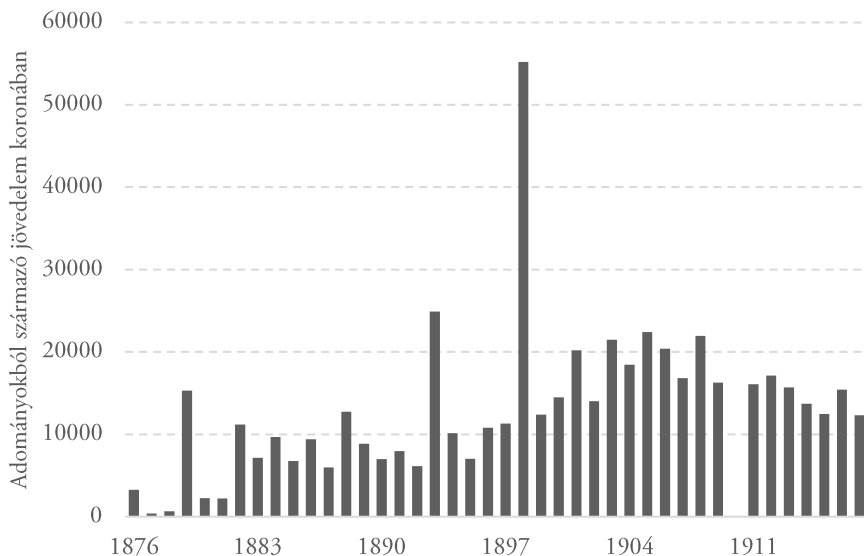

utcai menhelyet, melyet 1892-ben követett a Szegényház utcai, majd 1893-ban a Váci úti épület felállítása.

Az adományokból származó bevételek mutatják a leginkább változó képet, emiatt ezeket az adatokat érdemes külön kimutatásban szemügyre venni.

2. ábra

Adományokból származó jövedelem, 1876–1916

A kezdeti években a menhely alapítói még nem számíthattak jelentős támogatásra, a Régi Hívek Páholy adományozott 900 forintot az első menhely létrehozására. Ebből az összegből a bérleti díj mellett a berendezés költségeit fedezték.³⁰ A páholy emellett igyekezett az ügynek további támogatókat szerezni: levélben fordult a fővároshoz, a Magyar Földintézethez, a Magyar Általános Hitelbankhoz és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülethez is.³¹ A gyűjtés ekkor még nem járt sikerrel, valamennyi esetben visszautasították kérésüket. A Magyar Földintézet és az Általános Hitelbank a működési szabályzatra hivatkozott: üzletpolitikájuk nem tette lehetővé a jótékonykodást. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár támogatott ugyan jótékonyági intézményeket, de a menhelyet nem vette fel a kedvezményezettek közé.

Az 1880-as évek elejére a kezdeményezőknek sikerült hathatós támogatást szerezniük. Az adománygyűjtés sikerességéhez hozzájárult az egyesületi forma

³⁰ Podmaniczky–Neuschloss 1888.

³¹ A fővároshoz írt levél: BFL IV.1407.b. IX-616/1876. Egyéb kérények: MNL OL P 1091 24.d.

által biztosított hivatalos keret, az éves elszámolások által teremtett átláthatóság növelte a tagokkal szembeni bizalmat. Az adományokból származó jövedelem nagyságát tekintve a magasabb bevételű évek többsége rendszerint egy vagy több személy hagyatékának köszönhető. Kiemelkedő az 1893-as év, Királyi Pál 8000 forint értékű hagyatéka okán. A legmagasabb bevétel az 1898-as évben volt, ekkor az Osztrák–Magyar Bank Ferenc József ötvenéves uralkodói jubileuma alkalmából 40 000 koronás alapítványt hozott létre az egyesület javára.³²

A széles pártfogyói körhöz a főváros mellett vállalkozók, vállalatok, pénzintézetek – köztük a korábban nemleges választ adó Pesti Hazai Első Takarékpénztár is – csatlakoztak.³³ A jelzett intézmény szerepvállalása nem merült ki az egykori támogatásban, 1893-ban ötvenéves fennállása alkalmából menhely céljaira alapítványt hozott létre. Erről az intézetről kevesebb információ áll rendelkezésünkre. Érdekes adalék, hogy az alapítvány nem a Hajléktalanok Menhelye Egylet gondjaira bízta a menhely kezelését. Az Alföldi utcában megépített szálló Budapest tulajdonába került, a főváros és a pénzintézet által kinevezett tagokból álló bizottság vezette.

A vállalatok támogatása közül jelentősek a malomtársaságok anyagi és természetbeni juttatásai.³⁴ Mind a bankok, mind a malomcégek kapcsán felmerül a kérdés, hogyan illeszkedett a jótékonykodás a vállalat profiljába, és nem mellékesen a költségvetésébe. A korabeli vállalati jótékonykodás vizsgálata újabb irányt jelöl ki a magánjótékonykodás kutatásában. A témával foglalkozó kutatások a közelmúlt vállalati stratégiáira koncentrálnak, a tudományág szakirodalmában a lakásváltás kezelésének történeti kutatásaiban is értelmezési keretül szolgálhat.³⁵

A vállalkozók, vállalatok mellett az adományozók között találunk kevésbé vagyonos személyeket, akik kisebb összegekkel, ágyalapításokkal³⁶ támogatták az egyesületet. A magánszemélyek nem minden esetben közvetlenül az egyesületet keresték fel adományaikkal, hiszen a potenciális jótékonykodók megszólításában jelentős szerepe volt a sajtónak – a lapok adománygyűjtő akciók során buzdították adakozásra olvasóikat.³⁷

Az adományozás mellett a menhelyek bevételeinek jelentős részét tette ki a hálódíjakból származó jövedelem. Az elképzelések szerint ebből a bevételből tervezték működtetni a menhelyeket, míg az adománygyűjtésből származó jöve-

³² Ferenc József császár és király jubiláris alapítványa.

³³ Támogató bankok listája: I. Budapesti Gőzmalom Részvénytársaság, Első Pesti Hazai Takarékpénztár, Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank.

³⁴ Támogató malmok listája: Pesti Victoria Gőzmalom, Lujza Gőzmalom, Pesti Hengermalom, I. Budapesti Gőzmalom, Erzsébet Gőzmalom, Magyar Általános Hitelbank Egyesület gőzmalmai.

³⁵ A vállalati jótékonykodásról: Kuti (szerk.) 2005; Klement 2011.

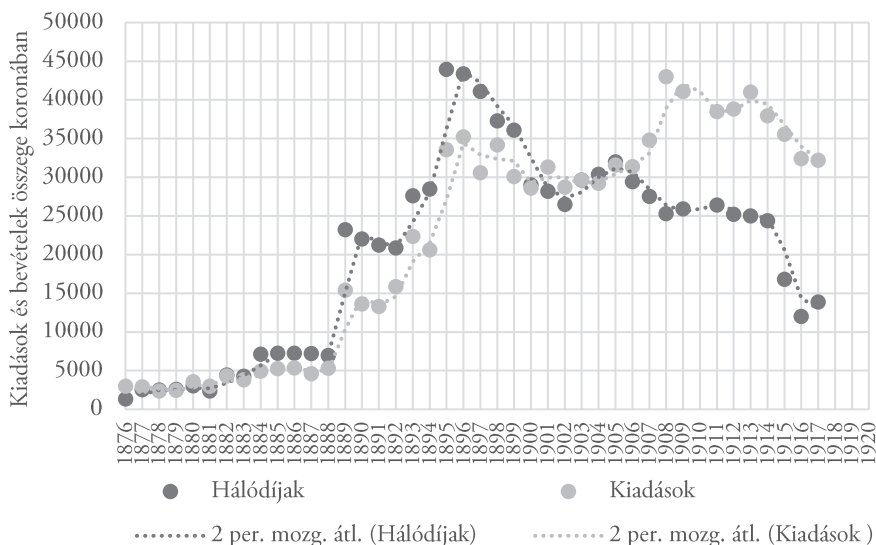
³⁶ Az ágyalapítás kifejezetten az új fekhely létesítésének költségét fedezte.

³⁷ A Hajléktalanok Menhelye Egylet számára gyűjtést szervező lapok: *Egyetértés*, *Budapesti Hírlap*, *Neues Pester Journal*, *Pester Lloyd*, *A Nemzet*, *Pesti Hírlap*, *Fővárosi Lapok*, *Vasárnapi Újság*, *Pesti Napló*.

delem az épületek felépítéséhez, felszereléséhez és karbantartásához volt szükséges. A hálódíjak és a kiadások nagysága azonban nem volt végig egyensúlyban:

3. ábra

Hálódíjak és üzemeltetési költség különbsége, 1876–1917

Az ábrán látható, hogy a hálódíjakból befolyó pénz az 1905-ös évet követően nem fedezte a kiadásokat, ezt követően egyre szélesebbre nyílt a különbség a két összeg között. A hálódíjakból származó jövedelem egyaránt függött a férőhelyek és a fizető vendégek számától. A kezdeti években, bár a jövedelem alacsony volt, az összeg arányban állt a fenntartott férőhelyek költségeivel. Különös figyelmet érdemel az 1889-es év, amikor a rendőrség gyakori razziai veszélyeztették a menhelyek működését. Dömsödi Balázs a rajtaütések visszhangjának elemzésében rámutatott, hogy a menhely üzemeltetői a jelentős bevételkiesésre hivatkozva kifogásolták a gyakori ellenőrzést.³⁸ Bár a menhelyek látogatottsága a jelzett években némileg csökkent, a hálódíjak összege a kimutatások alapján 1889 és 1902 között végig meghaladta a kiadásokat, a visszaesés csak később következett be. A menhelyek látogatottságával a későbbiekben részletesebben foglalkozunk, a finanszírozás kapcsán a kiadások változására érdemes még kitérni. A költségek megnövekedését az árak emelkedése és az épületek javításának, a berendezés megújításának szükségessége is indokolta.³⁹ 1914-ben az Alföldi utcai menhelyet a higiéniai viszonyok javítása érdekében újjátették fel. Újjáépítették a fürdő-

³⁸ Dömsödi 2000.

³⁹ Jelentés 1907.

ket és a mellékhelyiségeket, lecsempézték a falakat, felújították a vízvezetékeket és a csatornát. Ekkor alakították ki a melegvíz-vezeték rendszerét is. A régiék mellett új, modern mosdók beszerelésére is sor került.⁴⁰ A felújítás költségei az egyesület tartalékait terhelték. A természetbeni adományok elmaradása szintén növelte a fenntartásra fordított kiadásokat.

A kiadások és a bevételek közötti különbség egy ideig áthidalható volt a tartalékok és alapítványok segítségével, 1919 októberében mégis anyagi nehézségekre hivatkozva adta át az egyesület a menhelyeket a fővárosnak. A Tanácsköztársaság időszakából nem maradt fenn az egyesülettel kapcsolatos információ, így nem áll rendelkezésre a teljes kép a vagyon alakulásáról. A kimutatásokból azonban látszik, hogy nem csak az 1914-es építkezés okozott csökkenést: az egyesület tartalékainak egy részét 1917-ben hadikölcsönkötvényekbe fektette. Az I. világháború idején a hátszág finanszírozási gondjainak enyhítésére kitalált konstrukció magas kamatot ígért, előjegyzését hazafias ügyként kezelték. Kifizetést a háború befejezése után helyeztek kilátásba, a visszatérítés azonban nem valósult meg. A veszteségeket az egyesület a jelek szerint nem tudta áthidalni.

A HAJLÉKTALANELLÁTÓ RENDSZER ÁTALAKULÁSA A 20. SZÁZAD ELEJÉN

Az I. világháborút követően a menhelyeket működtető intézményrendszer jelentős átalakuláson ment át. A Hajléktalanok Menhelye Egylet által alapított szállók a világháború alatt a hadiállapot miatt ideiglenesen az eredeti koncepciótól eltérő funkciót töltöttek be. A Szegényház utcai épületet hadikórházzá alakították, a Rottenbiller utcai és a Váci úti épületekben erdélyi menekülteket szállásoltak el. 1917-ben a Rottenbiller utcai menhelyet a Vöröskereszt Egylet ideiglenesen lábadozóotthonná alakította át, 1918-tól pedig katonai szállásként működött.⁴¹ A Hajléktalanok Menhelye Egylet a fentiekben tárgyalt anyagi gondok miatt nem tudta tovább ellátni a feladatát, az általa működtetett menhelyek 1919-ben állami kezelésbe kerültek, a főváros üzemeltette őket.

A két világháború közötti időszak szegényügyi helyzetéről Schuller Dezső átfogó összeírása tudósít.⁴² A menhelyek kapcsán a főváros erőfeszítéseit emelte ki, melyek az egyre inkább sürgető válsághelyzet kezelésére irányultak. Az utódállamokból érkező menekültek áradata, néhány évvel később pedig a gazdasági válság miatt egyre növekvő szükségleteket a Hajléktalanok Menhelye Egylettől átvett négy intézmény ugyanis nem tudta kielégíteni. A városi hatóságok kezdetben ideiglenes megoldásokkal próbálkoztak. Első lépésként 1930-ban az Alföldi utcai menhely férőhelyeinek számát 140-ről kétszázra emelték. 1931 őszén a Laudron laktanyában (Timóti utca 3.) rendeztek be 350 fő befogadá-

⁴⁰ Jelentés 1914.

⁴¹ Győri 2003: 28–29.

⁴² Schuller 1936.

sára alkalmas ideiglenes szállást. Az intézkedések ellenére azonban továbbra is elégtelen volt a menhelyek befogadóképessége. A főváros még ugyanebben az évben a Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda (Fiumei út 4.) helyiségeiben alakított ki menedékhelyet, itt 110 embert tudtak ideiglenesen elszállásolni. 1932-ben a Honvéd Állatorvosi Internátus épületét 276 személy befogadására alkalmas szállás céljára engedték át. Az így rendelkezésre álló, összesen 776 férőhely továbbra is kevésnek bizonyult, a főváros pedig a Vöröskereszt Egylet együttműködésével igyekezett orvosolni a helyzetet: a férőhelyhiány miatt kívül rekedt embereket a Vöröskereszt menhelyeibe küldte, és kifizette a szállásdíjukat. 1934–1935 folyamán az ideiglenes szállások épületeit a tulajdonosok visszaigényelték. A főváros ekkor két új, magasabb befogadóképességű szállást létesített, egyidejűleg megszüntette a Hajléktalanok Menhelye Egylet által épített intézményeket. A Pillangó utcában kialakított új menhely 570, míg a Kerepesi úti szálló 870 személy befogadására volt alkalmas. Az V. kerületi Népszálló továbbra is üzemelt. A két fővárosi üzemeltetésű menhely mellett a Vöröskereszt, az Üdvhadsereg és a Szentimrevárosi Karitás is működtetett szállásokat.⁴³

A Vöröskereszt és az Üdvhadsereg által alapított menhelyek

A két világháború közötti időszakban a magánjótékonyági szervezetek a gazdasági világválságot követő években vállaltak szerepet a hajléktalanellátásban. Az 1930-as években megnyílt új intézmények létrehozói kifejezetten a vallásos jótékonyáshoz kötődtek, és jellemzően nemzetközi szervezetek, például a Vöröskereszt és az Üdvhadsereg fiókkintézetei voltak. A menhely-üzemeltetés csak az egyik tényező volt filantróp tevékenységeik hosszú sorában.

A Vöröskereszt esetében a hajléktalanellátás a szociális osztály keretei közé tagolódott, amelyet a VIII. kerületi választmány tagjai, név szerint Tóth József, Raisz György és Práger (Pályi) Márton irányítottak. Utóbbi a menhelyek orvosaként tevékenyen is részt vett az intézmények életében. Körzeti orvosként szerzett tapasztalatokat a munkások életkörülményeiről, előadásokban, publikációkban foglalkozott az ipari munka egészségügyi problémáival. A menhelyeket szintén ebből a szempontból közelítette meg, a hajléktalanság és a munkanélküliség kapcsolatával is foglalkozott.⁴⁴

A Vöröskereszt által létrehozott menhelyek esetében kiemelt szerepe volt az evangelizációnak. Tóth József igazgató a menhelyek szerepét az erkölcsi nemesítéssel kapcsolta össze, az intézmény nézete szerint a békés otthon megteremtése révén járul hozzá a keresztény értékek érvényre jutásához. A fedél nélküliek ellátásában a hajlék, étel és ruha biztosítása mellett számára a „lelki gondozás” nyújtása is fontos volt. Utólag nehéz megítélni, hogy ez a szemléletmód mennyiben

⁴³ Schuler 1936.

⁴⁴ Tóth 1940: 14.

jelentett erőltetett „átformálási” kísérletet, és mennyiben múlt az itt megszállók szabad belátásán ennek a szolgáltatásnak az igénybevétele. A menhely alapítóinak nézőpontjából azonban a keresztény vallás tanításainak érvényre juttatása határozottan jelentőséggel bírt, ami az intézmény egész működésére hatással volt. A menhely eszméinek összefoglalása során Tóth József hangsúlyozta, hogy „nem szabad, de nem is lehet a szegény embert bűnösnek kezelni”.⁴⁵ Az eszmék megvalósulását a rendelkezésre álló források alapján nem lehet megragadni, de a szegények kriminalizációjától való elszakadás elméleti szinten is lényeges aspektus.

A menhelyek működtetői érdeklődéssel fordultak a lakáskriszisa okai felé, statisztikákat vezettek az itt megszállók foglalkozásáról, családi állapotáról, életkoráról, az adatgyűjtés azonban nem korlátozódott a számszerűsíthető területekre, törekedtek az egyéni életutak megismerésére is. Tóth József hangsúlyozta, hogy tanulmányaik ugyan hozzájárulnak a lakhatási válság megértéséhez, ám az esetek túlzott általánosítása félrevezető is lehet.⁴⁶

A Vöröskereszt VIII. kerületi választmánya a két menhely mellett tanoncotthon is létesített. Ebben az esetben hangsúlyosabb volt a nevelő, preventív szerep. A menhelyeken szerzett tapasztalatok alapján úgy ítélték meg, hogy a tanoncok élethelyzete a leginkább bizonytalan, ők vannak a leginkább kitéve a hajléktalanság veszélyének. Céljuk nem kifejezetten az volt, hogy ideiglenes szállást biztosítsanak a tanonckodás idejére, a fiatalabb korosztály munkára nevelését tartották szem előtt. Az állás nélküli fiatalokat igyekeztek a képzés felé terelni, a szakmai oktatást a későbbi esetleges munkanélküliség és hajléktalanság megelőzése végett tartották fontosnak.⁴⁷

Az Üdvhadsereg által fenntartott menhelyek létesítésében a Vöröskereszthez hasonlóan a valláserkölcsi megfontolás dominált. A szervezet Magyarországon 1924-től működött, külföldi kezdeményezés nyomán jött létre: a londoni központ német tiszteket küldött az országba, hogy itt fiókintézményt hozzanak létre.⁴⁸ Az Üdvhadsereg tagjainak tevékenysége az első években nyomorenyhítő állomások kiépítésére és a rászoruló látogatására terjedt ki. Az első menhelyet 1929-ben nyitották meg a Szerdahelyi utcában, 1936-ban pedig a Dobozi utcában adtak át hasonló intézményt. Macher Ádám, az Üdvhadsereg egykori tagja visszaemlékezésében a Práter utcai alkoholisták számára létesített menhelyen tett látogatást jelölte meg a hajléktalanszálló alapításának közvetlen előzményeként: az Üdvhadsereg magyarországi vezetője szerint az intézményben ápoltság betegeket sorsát látva jutott elhatározásra az új intézmény létesítését illetően. Tóth Józsefhez hasonlóan Macher Ádám is a lelki gondozás fontosságát emelte ki. A Szentírás sorait, miszerint „nemcsak kenyérrel él az ember”,⁴⁹ sajátos módon fordította

⁴⁵ Tóth 1940: 5.

⁴⁶ Tóth 1940:15

⁴⁷ Tóth 1940: 15.

⁴⁸ Üdvhadsereg 1939.

⁴⁹ Az eredeti teljes mondat: „Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem minden tanítással is, mely Isten szájából származik” (Mt 4,4).

meg: „az egész embernek szüksége van a megváltásra, s nem csak az ember bűnös lelkének. [...] Tehát ennek a teljes embernek kell segítséget nyújtani: lelkiekben és testiekben egyaránt.”⁵⁰

A két világháború közötti időszakban működő jótékonyági szervezetek által alapított menhelyek esete a valláshoz kötődő filantrópia kérdését helyezi újra előtérbe. Noha az állam egyre szélesebb területen vállalt szerepet a jótékonyág gyakorlatában, ez a faktor továbbra is lényeges volt. A keresztény jótékonyág korabeli újraértelmezése nem magyarországi specifikum volt, a katolikus egyház a 19. század végén nyilvánította ki hivatalos nézőpontját a szociális kérdésekkel kapcsolatban. XIII. Leó 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklikáját hosszú ideig nem követte újabb felhívás. Az 1929-es gazdasági válságot követően XI. Pius nyilatkozott újra a kérdéskörben. 1929-ben kiadott *Quadragesimo anno* kezdetű pápai körlevelében fogalmazta újra a katolikus egyház szociális tanításának alapelveit. Feltehetőleg nem véletlen egybeesés, hogy az ezt követő években a hajléktalanellátás terén is jelentkeztek a keresztény eszme jegyében fellépő szervezetek.

A fővárosi menhelyek férőhelybővítései egybecsengenek az I. világháború bevezetőben említett hatásával, miszerint már nem csak a társadalom alsó rétegei küzdöttek lakhatási gondokkal. A lakáskriszis az elcsatolt országrészekből menekülő tömegeket is érintette, így azt már nem lehetett munkáskérdésként kezelni. Már önmagában az érintettek magas száma is magyarázhatja az egyesületi menhelyalapítást, azonban ezek az egyesületek azután léptek színre, hogy a menekültek vagontelepeit már felszámolták. 1924-ben megépültek azok a külvárosi barakktelepek, ahol elhelyezést nyújtottak a menekültek számára,⁵¹ az egyesületek viszont jellemzően 1929 után lépnek fel – szerepvállalásuk szorosabban kötődik a gazdasági válsághoz, mint a menekültek problémájához.

A háborút megelőző időszakban megfigyelhető együttműködés, egyeztetés, anyagi segítségnyújtás a főváros és a civilek munkája között ebben az időszakban már egyáltalán nem érhető tetten. Azt, hogy az egyleti menhelyek miben különböztek leginkább a fővárosiaktól, a szabályozás mellett az elérhetőség is jól jelzi. A különféle fenntartású menhelyek használatba vételének alakulása az I. világháború előtti és az azt követő időszak összehasonlításával ragadható meg.

MENHELY „PRÓ ÉS KONTRA”

Marco van Leeuwen fent említett tanulmányában világított rá a segélyezés elfogadása háttérben meghúzódó motivációk kérdésére.⁵² Első gondolatra a kérdés költőinek tűnhet, hiszen egyértelműnek látszik, hogy a segélyeket kényszerűségből fogadták el a rászorulóok. A szegényellátás kapcsán a vizsgálatok legtöbbször

⁵⁰ Macher 1990: 66.

⁵¹ Gyáni 1992: 108.

⁵² van Leeuwen 1994: 601.

a segélyezés hatékonyságára, illetve a rendelkezésre álló keretekre koncentrálnak, a filantrópia alanyainak választási lehetőségei kevésbé hangsúlyosak. Van Leeuwen erre a mozgástérre hívta fel a figyelmet, jelezve, hogy egyéb túlélési stratégiák is léteztek a segélyek mellett, a választást az egyes megoldásokkal járó előnyök és hátrányok befolyásolhatták. Ezek vizsgálata közelebb vihet a hatósági és az egyesületi hajléktalanellátás viszonyrendszerének feltérképezéséhez is.

A hajléktalanok számára létesített menhelyeken megszálló személyek véleményét rögzítő források jellemzően ritka esetben keletkeztek. A menhelyek igénybevételére utaló nyom lehet azonban a Hajléktalanok Menhelye Egylet által készített kimutatás az éves forgalmukról, ami a hálóvendégek számának hullámzását mutatja.⁵³ A két világháború közötti korszakból származó források egyhangúlag a menhelyek férőhelyeinek elégtelenségére panaszkodtak. A beszámolókból viszont következtethetünk a városi és a magánfenntartású menhelyek közötti különbségekre ezen a téren. További tájékoztatást jelent a menhelyek által nyújtott lehetőségek és a szállóhelyek szabályozása, azaz azon feltételek vizsgálata, amelyek teljesülése mellett igénybe vehető az intézmény. Ugyancsak segíthet az elemzésben a menhelyen kívüli szálláslehetőségek számbavétele.

A Hajléktalanok Menhelye Egylet intézményei által közölt éves forgalom a férőhelyek függvénye is (a számok az új menhelyek megnyitását követően növekedtek), így az évente elszállásoltak száma önmagában nem utal a menhelyek kihasználtságára. Az éves jelentésekből azonban a rendelkezésre álló ágyszámok is kiderülnek. Amennyiben összevetjük az elszállásolt személyek számát a menhelyek kapacitásával, kiszámítható a kihasználtság mértéke (4. ábra).

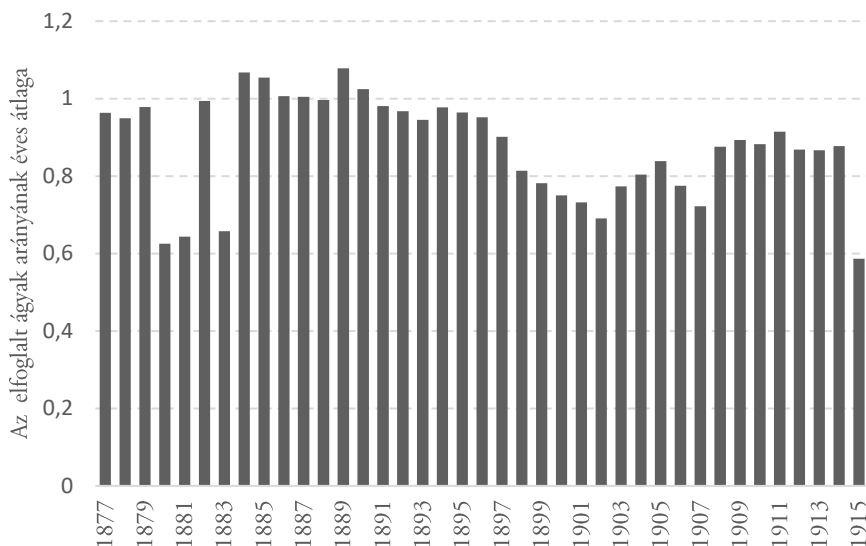
A diagram az 1877-es évtől kezdődően tünteti fel az adatokat. Az 1876-os év kihagyását az indokolja, hogy ebben az évben változott a férőhelyek száma: 23-ról 45-re növekedett. A változás pontos dátuma ismeretlen, emiatt a jelzett év esetében nem tudjuk megadni a rendelkezésre álló teljes kapacitást, így a kihasználtsági arány sem számítható ki. A kijelölt halmaz végpontja az 1915-ös év, amit a menhelyek 1916-os ideiglenes funkcióváltása indokol. Az 1916-os és 1917-es évről szintén hiányosak az adatok, emiatt nem lehet kibogozni, milyen arányban vették igénybe a fekvőhelyeket.

A feltüntetett értékek az elfoglalt ágyak arányának éves átlagát közlik. A menhelyek megnyitásának első éveiben a kihasználtság csaknem 100%-os volt, az 1880-as évek elején látható némi visszaesés, ennek okairól azonban nem állnak rendelkezésre pontos információk. A menhelyek üzemeltetése ekkor még nem egyesületi keretek között zajlott, a Rottenbiller utcai menhely sem épült még meg. Szálláshelyeket ebben az időszakban bérelt helyiségekben tartottak fenn, 1876-ban a Stáhly utcában és az Akácfa utcában, az 1876 és 1883 közötti időszakból nincs adat a pontos helyszínről. A forgalom visszaesését a helyváltoztatásokból fakadó esetleges bizonytalanság is indokolhatta, a rászorulóknak nem feltétlenül tudták, hova forduljanak.

⁵³ Jelentés 1877–1915.

4. ábra

Menhelyek férőhelyeinek kihasználtsága

Az 1889-es évet a már említett gyakori rendőrségi razziák miatt érdemes jobban szemügyre venni: úgy tűnik, a menhely igénybevételét ez nem befolyásolta, sőt a jelzett években az intézmény túlsúfoltsággal küzdött. Az éves összesített adatok sajnos a fluktuáció kimutatására nem alkalmasak, tehát nem látszik, ha egy-egy személy rövidebb időt töltött a menhelyen. Ugyanígy az egyes intézmények közötti különbségek is rejtve maradnak. Az egyesület beszámolójában megadott számokból nem derül ki, ha a rendőrség zaklatásai miatt esetleg a korszakban működő két menhely közül csak az egyik szálló látogatottsága csökkent. A századfordulót követő visszaesést a menhely vezetői is szóvá tették éves jelentéseikben. 1901-ben a II. kerületi Szegényház utcai menhely alacsony látogatói számára panaszkodtak, a jelentés szerint ebben az intézményben az ágyak fele kihasználatlan maradt. Az üzemeltetők nézőpontja szerint ez azzal volt magyarázható, hogy ebben a kerületben nem volt szükség menhelyre, pontosabban nem ebben a kerületben volt rá szükség. Azt javasolták, hogy a hasznosság érdekében alakítsák foglalkoztató műhellyé az épületet.⁵⁴ 1902-ben a VI. kerületi menhely esetében mutatkozott csökkenés, ezt a jelentés szerint a környéken működő gyárak működésének visszaesése okozta. A környékbeli munkahelyek megszűnésével a szállásra is csökkent a kereslet. Az 1915-ös év alacsony aránya már a háború és a sorozások következtében átalakult helyzettel hozható összefüggésbe.⁵⁵

⁵⁴ Jelentés 1901.

⁵⁵ Bővebben: Oláh 2010.

A századforduló éveiben jelentkező visszaesés a menhelyek elhelyezkedésének problémáját, az elérhetőség kérdését hozza előtérbe. A Hajléktalanok Menhelye Egylet esetében a szállók elhelyezésénél fontos szempont volt, hogy igazodjon a rászorulóknak szükségleteihez. Ezzel párhuzamosan a városkép megőrzésére szintén gondot fordítottak, azaz ügyeltek arra, hogy egy jó környéket ne zavarjon meg egy menhely létesítése. 1885-ben hasonló okok miatt merült fel a Rottenbiller utcai hajléktalanszálló áthelyezése, a VII. kerület gyors fejlődése miatt az intézményt kevésbé látványos helyre szerették volna telepíteni. Ez végül pénzügyi okokból nem valósult meg.⁵⁶ A helyszín kijelölésében a Fővárosi Tanács véleménye volt meghatározó az egyesület nézeteivel szemben, hiszen ők biztosították a telket és az építkezéshez szükséges anyagiakat is. Az Egyesület által létesített menhelyek közül kettő a VII. és VIII. kerület találkozásánál volt, egy Budán, a negyediket pedig az angyalföldi gyárövezetben építették fel. A jelzett épületek az 1930-as évek közepéig működtek menhelyként, a főváros helyettük a Kerepesi út külsőbb részén, illetve a XIV. kerületi Pillangó utcában, a belvárostól még távolabb jelölt ki épületeket erre a célra. A korszakban a város belsőbb részein, illetve a korábbi szegényügyi intézmények közelében magánúton létrehozott szállók működtek. A Vöröskereszt és az Űdvhadsereg a VIII. kerületben tartott fenn menhelyeket. Macher Ádám visszaemlékezésében kifejezetten utalt rá, hogy a Dobozi utcai menhely esetében a helyszínválasztásnál döntő szempont volt, hogy ezen a környéken volt a legtöbb rászoruló. A Teleki téren a szabad ég alatt, földre leterített újságpapírokon, rongyokon alvó emberek látványa egyértelműen jelölte ki a problémát.⁵⁷

Az elérhetőség, igénybevétel szempontjából szintén nagy jelentőséggel bírt a menhelyek szabályozása. A Hajléktalanok Menhelye Egylet szállóit hálódíj ellenében lehetett igénybe venni. Ennek a kitételnek egyfajta szűrő szerepe volt, amelyre a menhely vezetői is rámutattak:

„Az ingyenesen nyújtott éjjeli szállás magasabb jótéteménynek látszott ugyan, mindazonáltal hálópénzek beszedése határozottat el, és pedig nemcsak a pénzügyi szükségre való tekintettel, hanem azon indokból is, hogy a *szegényeket* nem pedig a *mun-
kakerülőket* kell támogatni. Ilyen módon a menhely a moralitást jobban szolgálta, mint a határt és különbséget nem ismerő jószívűséget.”⁵⁸

A két világháború között működő magánfenntartású menhelyeken a szállás biztosítását szintén hálódíjhoz kötötték. A kellő összeg hiánya indokolhatta a menhelytől való távolmaradást, ezt némileg ellensúlyozták a jótékonyági akciók keretében kiosztott utalványok. A fővárosi fenntartású szállókon nem volt hálódíj, az elhelyezés a hatósági segélyezéshez tartozott, tehát jogosultsághoz kötötték. Emellett a felvételtkor higiéniai elvárásokat is támasztottak: a jelent-

⁵⁶ Jelentés 1885.

⁵⁷ Macher 1990: 68.

⁵⁸ Jelentés 1905. (Kiemelés az eredetiben.)

kezők a Fővárosi Fertőtlenítő Intézettől kapott igazolás ellenében nyertek csak felvételt a menhelyre. A tisztaság valamennyi menhely esetében kardinális kérdés volt. A 19. század végén a megfelelő higiéniai viszonyok megteremtése mellett egyfajta nevelő szerep is elvárás volt az intézménnyel szemben, azaz a jelentkezők mosakodási szokásainak kialakítását várták tőlük.⁵⁹ Ennek az igénynek az üzemeletetők a tisztálkodási lehetőségek megteremtése mellett szigorú szabályozással tettek eleget. Balla Jenő menhelyről szóló leírásában olvasható, hogy a felvétel után mindenkit a fürdőszobába vezettek, az ellenkezőket erővel kényszerítették tisztálkodásra.⁶⁰ Emellett az alkoholizmust is elítélték, ittas állapotú személyeket nem vettek fel.

Az elszállásolásra a legtöbb esetben közös hálóteremben került sor, nemek szerint elkülönítve. A Hajléktalanok Menhelye Egylet jelentéseiből kiderül, hogy menhelyeiket ennek ellenére családok, gyermekek is igénybe vették. A közös hálóterem használata alól a Rowton-rendszerben felépített Népszálló jelentett kivételt, ahol a lakókat elkülönített hálófülkékben szállásolták el, a közösen használt helyiségeket pedig a földszinten alakították ki.⁶¹ A közös helyiség – még ha a férfiak és nők számára elkülönítve alakították is ki – az egyén intimitásához szükséges személyes szférát nem tudta biztosítani, s ez az igénylők szemében hátrányt jelenthetett. Az alternatívák, azaz az ágybérleti rendszer vagy szükségbarakkok igénybevétele esetében azonban a helyzet ugyanez volt. A szabad ég alatt való éjszakázás esetlegesen még adhatott lehetőséget rejtettebb, felügyelet nélküli hálóhely találására, bár a közterületeken ez komoly nehézségeket okozhatott, nem mellesleg a letartóztatás veszélyével járt, és az időjárás viszontagságait is el kellett viselni.

A magánintézmények által fenntartott menhelyeken előny volt a kevésbé szigorú ellenőrzés: a jelentkezőket kellő férőhely esetén lakóhelyi illetőségtől függetlenül, irataik szigorúbb ellenőrzése nélkül is felvették. A kontroll ilyenkor kívülről, a hatóságok részéről jelentkezett, rendőrségi razzia formájában. A Vöröskereszt és az Üdvhadsereg esetében a vallásos környezet egyaránt lehetett taszító és vonzó tényező is, bár az intézményi szabályzat a jelentkezők között valósi alapon nem tett különbséget.

* * *

A magánjótékonyoságnak a lakhatási válság kezelésében betöltött szerepének vizsgálata a segélyezési eszközök és szerepek sokféleségére mutat rá. A civil szféra sem szűkíthető le csupán az egyesületekre, hiszen a működés biztosításából a támogatói kör is kivette a részét. A Hajléktalanok Menhelye Egylet támogatói között voltak, akik a szervezésben, képviselőként láttak el fontos feladatot, mások anyagi támogatást nyújtottak a menhelyek létrehozásához, a tevékenységek az egyes személyek esetében keveredtek is. Emellett különböző szervezetek, a sajtó és magánvállalatok támogatása jelentősen hozzájárult a menhelyek léte-

⁵⁹ A szegényügyi intézetek normalizáló szerepéről: Foucault 1990; Gyáni 1994.

⁶⁰ Balla 1908.

⁶¹ Ferenczi 1912: 8.

sítéséhez és fenntartásához, így az ő szerepük sem elhanyagolható. A 19. század végén a főváros ennek a támogatói körnek a része volt, szerepe a finanszírozásban volt jelentős. Az együttműködés a két szféra közötti személyes kapcsolatoknak, egészen pontosan Neményi Ambrus aktivitásának is köszönhető.

A menhelyek igénybevételének és elérhetőségének elemzése jól jelzi az eltolódást a főváros és az egyesületek viszonyában. Az eddigi eredmények arra engednek következtetni, hogy míg a 19. század végén a Hajléktalanok Menhelye Egylet és a városvezetés között kölcsönös együttműködés volt megfigyelhető, addig az I. világháborút követő időszakban, az egyesület megszűnése után a helyzet jelentősen átalakult. Egyrészt a korábbiaktól eltérően a menhelyek fővárosi kezelésbe kerültek, másrészt új szereplők jelentek meg a rendszerben. Az új helyzetben már nem figyelhető meg az a fajta együttműködés, ami korábban az egyesületek és a főváros viszonyát jellemezte.

Az egyházakhoz kötődő szervezetek egyrészt a férőhelyek hiányát pótolták a menhelyalapítással, másrészt bizonyos szempontból ellensúlyozták is a fővárosi rendszert: míg a hatóságok a menhelyeket igyekeztek a külső városrészekbe szorítani, addig az egyesületek ott létesítettek menhelyet, ahol hétköznapi tapasztalataik alapján azt szükségesnek látták. Szintén fontos különbség, hogy menhelyeik szabályzata kevésbé szigorú ellenőrzést követelt, mint a városi intézmények előírásai.

A hatósági és a civil segélyezés kapcsolódási pontjairól és különbségeiről szintén informálnak a menhelyek kihasználtságát, a segély igénybevételének lehetőségeit mutató adatsorok. A Hajléktalanok Menhelye Egylet által közölt számok azt tükrözik, hogy nem feltétlenül a hatósági ellenőrzés tartotta távol a rászorulókat a szállóktól. A rendőrségi razziák következtében nem csökkent jelentősen a látogatottság, ellenben a menhelyek elhelyezkedése, illetve a környék változása befolyásolta a kliensek számát.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1407.b. Budapest Székesfőváros Polgármesterének iratai. Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára, 1873–1875.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 1091. Neuschloss. A Régi Hívek Páholy iratai.

Alapszabály 1881: *A Hajléktalanok Menhelye cz. Jótékony egylet alapszabályai*. Budapest.

Alkotmány 1900: *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy Alkotmánya*. Budapest.

Jelentés 1885–1916: *A Hajléktalanok Menhelye igazgatóságának számadó jelentései 1885–1916*. Budapest.

Névjegyzék 1901: *A Magyarországi Symb. Nagypáholy védelme alatt Budapest kel. dolgozó „Régi Hívek” szabadkőműves-páholy névjegyzékei*. Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balla Jenő 1909: *Bűn és nyomor*. Budapest.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes 2005: *Budapest és a szabadkőművesség*. Budapest.
- Jones, Colin 1996: Some Recent Trends in the History of Charity. In: Daunton, Martin J. (ed.): *Charity, Self-Interest and Welfare in the English Past*. New York, 51–63.
- Dömsödi Balázs 2000: Menhely és razzia. Hajléktalanság és intézményes érdekek Budapesten a századfordulón. *Századvég* (5.) 19. 47–74.
- Dömsödi Balázs 2001: A menhelyektől a minta-építkezésig. *Korall* (2.) 5–6. 94–113.
- Ferenczi Imre 1912: *A székesfővárosi VI. kerületi népszálló*. Budapest.
- Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Budapest.
- Gorsky, Martin 1999: *Patterns of Philanthropy. Charity and Society in Nineteenth-century Bristol*. Woodbridge.
- Gyáni Gábor 1992: *Bérkaszárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest.
- Gyáni Gábor 1994: *A szociálpolitika múltja Magyarországon*. Budapest.
- Győri Péter 2003: *A Hajléktalanok Menhelye Egylet. A Népszálló*. Budapest.
- Klement Judit 2011: A fővárosi vállalkozók és a szociális gondolkodás. In: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya (szerk.): *História mezején: a 19. század emlékezete: Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Szeged, 57–62.
- Kőrösy József 1905: *Budapest Székesfőváros szegényügye az 1900–1902. években*. Budapest.
- Kuti Éva (szerk.) 2005: *A „jótékonyosság” vállalati stratégiája. Vállalati adományozás Magyarországon*. Budapest.
- Laslett, Peter 1972: *Household and Family in Past Time. Comparative Studies in the Size and Structure of the Domestic Group over the Last Three Centuries in England, France, Serbia, Japan and Colonial North America, with Further Materials from Western Europe*. London.
- Macher Ádám 1990: *Egy hadsereg, amely a szívével harcol. Az Üdvhadsereg Magyarországon, 1922–1949*. Budapest.
- Neményi Ambrus 1883: *Jelentés a budapesti lakásügy tárgyában*. Budapest.
- Oláh Gábor 2010: Lak-hatóság: az I. világháború hatása a budapesti lakáskérdésre. *Korall* (11.) 40. 146–162.
- Pironti, Pierluigi 2017: Post-War Welfare Policies (Version 1.1). In: Daniel, Ute – Gatrell, Peter – Janz, Oliver – Jones, Heather – Keene, Jennifer – Kramer, Alan – Nason, Bill (eds): *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Berlin. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/post-war_welfare_policies – utolsó letöltés: 2018. július 31.
- Schuler Dezső 1936: *Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten*. I–II. kötet. Budapest.
- Podmaniczky Frigyes – Neuschlosz Ödön 1888: *Emlékirat a Hajléktalanok Menhelye cz. Jótékony egylet Alföld-utczai menházának megnyitása alkalmából*. Budapest.
- Tomka Béla 2003: *Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában*. Budapest.

- Tóth József 1940: *Beszámoló a Magyar Vörös Kereszt Egylet VIII. ker városi választmányi intézményeinek működéséről*. Budapest.
- Umbrai Laura 2008: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*. Budapest.
- Üdvhadserg 1939: *Az Üdvhadserg 15 éve Magyarországon*. Budapest.
- van Leeuwen, Marco H. D. 1994: Logic of Charity: Poor Relief in Preindustrial Europe. *Journal of Interdisciplinary History* (24.) 4. 589–613.